

BULHARŠTÍ KARAKAČANI A USEDLÝ ŽIVOT: DŮM, JMÉNO A IDENTITA

Gabriela Fatková ve své rozsáhlé disertaci zpracovala kromobyčejně náročné téma. Zabývá se totiž antropologickým obrazem donedávna kočovných pasteveckých Karakačanů, starého balkánského, nicméně v současnosti mizejícího a nepříliš početného etnika, o jehož původu se dodnes vedou spory (teoriím o etnogenezi Karakačanů se autorka zevrubně věnuje v páté kapitole¹), jehož sezónní migrace s tisícihlavými stády ovcí z letních pastvin na zimní a obráceně patřily celá staletí ke koloritu tradičního života jižního a východní Balkánu. Zabývat se Karakačany en bloc by ovšem vyžadovalo mnohem více času a také finančních prostředků, než kolik měla doktorandka během stanovené doby studia k dispozici, proto svoji pozornost zaměřila na tu část Karakačanů, která po vzniku novodobých států balkánských křesťanských národů, jež se v 19. století na Balkáně vyvázaly ze staleté osmanské vlády, a následného ztížení a postupného znemožnění tradiční migrace v důsledku vzniku těžce prostupných státních hranic, omezila svoje sezónní migrace na území dnešního Bulharska. V rámci své disertace sice G. Fatková podává samozřejmě celkový obraz historického vývoje tohoto etnika, způsobu jeho hospodaření a jeho sociálních struktur, gros práce ovšem činí etnologická a antropologická analýza současného života bulharských Karakačanů, a to zejména jejich usedlého života, k němuž byli přinuceni zákony bulharské komunistické moci na přelomu 50. a 60. let 20. století.² Její práce popisuje změny v životě Karakačanů, které s sebou usedlý život přinesl, zejména pak v obživě (v práci uvádí několik modelů obživy, počínaje usedlým chovem ovcí v okolí nových sídel, přes podnikání a k migracím za prací do zahraničí) a tradiční sociální organizaci. Zároveň však doktorandka ve své práci zkoumá úsilí Karakačanů o uchování jejich tradiční sebeidentifikace jakožto svébytného etnika, výrazně se, v pojetí a povědomí jeho příslušníků, po všech stránkách odlišujícího od většinového národa, a to jak svým původem, jazykem či zachováváním tradic, tak i hlubokým (arciť ale svým způsobem) náboženským přesvědčením.³

Takovýto úkol si v nastíněné šíři v českém ani bulharském prostředí ještě nikdo nepoložil, a také ve světové balkanistice nevzniklo mnoho prací, které by mohly být s disertací G. Fatkové srovnávány.

¹ Autorka se při představování jednotlivých teorií o původu tohoto etnika nepřiklání k žádnému z nich, neboť správně poukazuje na to, že první zprávy o Karakačanech pocházejí až z 18. století, přičemž před tím, a to již od 10. století, se o kočovných pastevcích v této části Evropy vždy hovoří jako o Vlaších. Pod tímto etnonymem se ovšem vždy skrýval poměrně pestrý etnický substrát. Doktorandka tak upozorňuje na to, že není jasné, jakou linii „předků“ autoři jednotlivých teorií hledají. Poukazuje přitom také na to, že od vzniku balkánských nacionalismů v 19. století se o etnicitu těchto kočovných pastevců přetahují zejména řecké nacionalistické kruhy, jež Karakačany označují za „nejstarší a nejčistší Řeky“, v menší míře pak také podobně zaměřené intelektuální kruhy bulharské.

² Práce G. Fatkové také opět jednoznačně ukazuje, že komunistická ideologie, jako i jiných odvětvích zemědělské produkce, kolektivizací zcela zdevastovala tradiční a prověřené způsoby obživy a potažmo i péče o krajinu (v důsledku omezení pastvy mnohé staletími tradičně obhospodařované pastviny beznadějně a nenávratně zarůstají, čímž dochází k dramatickým změnám ve vzhledu celých oblastí). Její tvrzení (s. 56), že si v Bulharsku s sebou nesou Karakačani křivdu z nedobrovolného usazení jako jeden z konstitutivních znaků své novodobé identity je proto zcela signifikantní, stejně jako jejich ideál krásy, jímž jsou horské pastviny a ideál života, jímž dodnes zůstává život v přírodě (s. 146).

³ Mimořádně zajímavé jsou zde poznatky autorky o praktikování náboženských obřadů u Karakačanů, kde se ustálil model, že rituální praktiky a modlitby provádí zejména žena, která tímto způsobem udržuje přímý kontakt a vztah s Bohem, zatímco muž tak činí jejím „prostřednictvím“ a obřadů se příliš nezúčastňuje. Žena tak vlastně zajišťuje své rodině „spásu“. Bylo by v této souvislosti možná zajímavé provést paralely s jinými balkánskými národy, žijícími převážně z produktů pasteveckého způsobu života, např. s horskými albánskými kmeny či některými černohorskými plemy, u nichž jsem kdysi zaznamenal principy v podstatě podobné (resp., skutečnost, že muži se téměř neúčastní náboženských obřadů).

Ve své práci autorka vychází z mimořádně široké základny sekundární literatury. Využívá nejen zásadní monografické práce, ale i díla zpracovávající dílčí a marginální výseče jí studované problematiky. Dalo by se nejspíš říci, že shromáždila vše relevantní, co bylo kdy o Karakačanech naspáno, takže soupis literatury v závěru práce by mohl svým způsobem sloužit i jako jakási „karakáčanská bibliografie“. To je svědectvím její vědecké poctivosti, péle a neobyčejné heuristické vytrvalosti. Jejího shrnutí dosavadního bádání, v němž doktorandka na 27 stranách podává neobyčejně zevrubné analýzy jednotlivých klíčových prací o Karakačanech, a to jak anglofonních, tak také děl z jiných národních vědeckých prostředí, si velmi vážím i z toho důvodu, že v něm autorka dokazuje, že i o vědecké literatuře lze psát navýsost čtivě!

Co je ovšem obzvlášť přínosné, je fakt, že většinu potřebných informací ke své práci získala autorka během svých vlastních, velmi zevrubných a inspirativních šestiletých terénních výzkumů. Ty v žádném případě nebyly jednoduché, zejména vzhledem k uzavřenosti karakačanského etnika navenek, o níž ostatně také zevrubně pojednává. Důvěru svůj informátorů si doktorandka získávala postupně, v průběhu několika let a díky své neobyčejné citlivosti toto úskalí dokonale zvládla, což se předtím povedlo jen několika málo badatelům v období, kdy Karakačani ještě kočovali (a také v jiných historických souvislostech). Doktorandka se postupně stala vlastně i členem zkoumaných domácností. Podařilo se jí přitom kromě výsledků svého zúčastněného pozorování shromáždit i množství pramenné literatury, ba co víc, podílela se dokonce na vydání knihy veršů karakačanské básničky a jejího překladu do češtiny. Ostatně, celý popis jejího postupného sbližování s karakačanskou komunitou (s. 5–11), je z tohoto hlediska velmi poučný

O disertaci G. Fatkové lze pochvalně psát v mnoha ohledech. Je napsána neobyčejně pečlivě. Ať již se přitom jedná o bezchybné citování či minimum překlepů nebo jazykových chyb, nebo o velice čtivý a kultivovaný jazyk. Práce je metodologicky dokonale ukotvena, jednotlivé kapitoly na sebe navazují i v tom, že každá následující rozvíjí poznatky, vyčtené v té předcházející.

K práci přistupuje autorka také dokonale teoreticky připravena. Zná všechny pro její práci nosné teoretické koncepce, z nichž vychází (a jež na některých místech možná trochu zbytečně až příliš staví do popředí – máme zde na mysli zejména odd. 9. 2.) a které také v mnoha ohledech dále rozvíjí. Domnívám se, že zejména ta část její práce, v níž pojednává o nových strategiích obživy Karakačanů po jejich násilném usazení a především pak po pádu komunismu v Bulharsku, kdy dochází k opětovným, moderně modifikovaným migracím za prací do Řecka (kapitola 8),⁴ dále pak celá devátá kapitola, kde se zabývá sociální organizací Karakačanů po jejich sedenterizaci a především pak konceptem karakačanského „domu“ jako sociální struktury,⁵ a také 14. kapitola, v níž s naprostým přehledem líčí udržování a

⁴ V případě migrace do Řecka uvádí autorka zajímavý doklad řecké imigrační politiky, spočívající prakticky ve ztíženém přístupu k získání trvalého pobytu a řeckého občanství pro Karakačany, které by pro ně, jakožto „čisté Řeky“, ať již to znamená cokoli, měly být z podstaty řeckých zákonů bezproblémové. Doktorandka uvádí, že se tak děje ve snaze řeckých úřadů udržet řecky mluvící menšiny v místě jejich stávajícího bydliště. Podobnou strategií se řídily i turecké úřady v případě migrací mnohem početnější turecké menšiny z Bulharska do Turecka. Touto strategií si totiž vlády obou zemí ponechávají možnost zasahovat do záležitostí států, v nichž jejich menšiny žijí, v tomto případě do záležitostí bulharských.

⁵ V Diskusi (na s. 198) autorka správně dedukuje, že v bádání o sociální a symbolické funkci „domu“ by bylo dobré se zaměřit pro srovnání i na některé jiná společenství dodnes částečně kočující. K sezónním migracím (pravda v současnosti již téměř doznívajícím), dodnes dochází např. v některých částech Černé Hory (zejména v prostředí kmenů Kučů a Vasojevičů), domnívám se, že v pojetí „domu“ by se v tamních případech našlo hodně podobností. V souvislosti se sociálních struktur Karakačanů dochází autorka na základě svých pozorování mj. k pozoruhodnému závěru, že zatímco v „kočovně pasteveckém období se jednotlivé karakačanské rodiny sdružovaly do pasteveckých družin, které kopírovaly patrilineárně založenou příbuzenskou síť a trvaly pouze během jedné pastevecké sezóny, dnes jsou sociální formace karakačanů mnohem stabilnější, protože jsou založeny na rezidenci v rámci 'domu' a sousedství“.

formování novodobé karakačanské identity ve změněných poměrech postmoderní doby, by se, po přeložení práce do světového jazyka, mohly stát antologickou a hojně citovanou součástí světové antropologické literatury.

Abych však dostal také své roli oponenta a vlastně také recenzenta knihy, která, jak doufám, vyjde v době nepříliš vzdálené, dovoluji si na tomto místě upozornit na několik sporných momentů jak stylistického, tak věcného rázu, nikoli ovšem s cílem jakkoli snížit hodnotu práce, která je, jak jsem již několikrát uvedl, nezpochybnitelná, ale ve snaze zbavit jí i těch několika mála nedostatků, které se mi v ní „podařilo“ najít:

1. Na mnoha místech autorka píše o tradičním oděvu Karakačanů jako o kostýmu (s. 33, 39, 42, 181, 189). V české tradici lze ovšem v souvislosti s lidovým oděvem používat výhradně slovo kroj. Pojem kostým v tomto smyslu je zcela nevhodný, dokonce i pro soudobé předvádění karakačanského folklóru samotnými Karakačany, neboť, alespoň jak jsem z textu disertace vyrozuměl, Karakačané dodnes dbají na původnost a autochtonnost svého kroje. O kostýmech možno hovořit v případě předvádění karakačanského folklóru v rámci státních souborů v Řecku a Bulharsku, o nichž autorka také hovoří, a to ještě pouze v tom případě, že jsou vyrobeny z nepůvodních materiálů a uzpůsobeny k profesionálnímu, téměř baletnímu předvádění stylizovaného folklóru.

2. Stěží můžeme přijmout tvrzení uvedené na s. 42, že etnonym „Rumi“ nebo „Rumelioti“ odkazuje k autonomní oblasti Osmanské říše Východní Rumélii. Ta totiž existovala příliš krátce (de facto pouze sedm let, od roku 1878 roku 1885, do sjednocení Bulharska, de iure do roku 1908, kdy Bulharsko zpretrhalo poslední kontakty s Osmanskou říší) na to, aby mohla zapustit hlubší povědomí v tradici. Spíše jde o odkaz ke staršímu názvu, kdy Rumelií byla Osmany byla označována prakticky celá východní část Balkánského poloostrova.

3. Ali paša Janinský nespravoval oblast Epiru (a tedy také pohoří Pindos) v letech 1740–1824 (s. 43), ale podstatně kratší dobu, tedy od roku 1788 do roku 1822, kdy byl popraven. Rok 1740. je rokem jeho narození.

4. Bezesporu k nějakému významovému posunu došlo na s. 45, kde autorka, interpretující Jirečkovu teorii o aromunském původu Karakačanů, hovoří o tom, že toto etnikum mělo přijmout řecký jazyk „během svých zimních pobytů na Apeninském poloostrově“!

5. Na s. 49 autorka nepřesně označuje tzv. Bělomoří (podle bulharského označení egejského moře jako Belo more) jako pobřeží „Středozevního moře“. Správně ovšem „Egejského moře“.

6. Svým způsobem je diskutabilní konfrontace autorky s tvrzením T. Ingolda o tom, že Karakačani tvoří v souboru pastevců orientovaných na produkci mléka výjimku v tom, že tato činnost je výhradně doménou mužů, zatímco podle Ingolda ve zbytku těchto společenství je doménou žen. Neznám práci Ingolda a nevím, z jakých výzkumů vycházel, ovšem jak v případě Aromunů, tak v celém karpatském salašnictví je ruční dojení jako jednoznačně nejnamáhavější část výrobního cyklu chovu ovcí na mléko vždy a pouze doménou mužů. Nutnost namáhavě dojit v laktační sezóně až třikrát denně stohlavá stáda ovcí je ostatně také důvodem, proč se od mléčného chovu ovcí ustupuje.

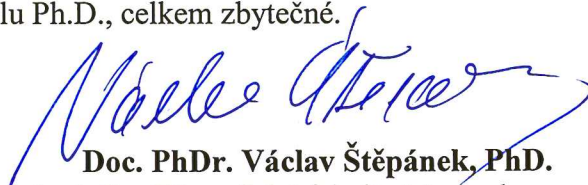
7. Není mi zcela jasné, odkud pochází tvrzení, že v dobách kolektivizace pásli usedlí Karakačané ovce „jen tak vysoko (v horách – pozn. V. Š.), aby bylo možné žít usedle ve vesnicích“. Pastva v horách je možná pouze na hřebenech a jejich úbočích, tedy nad hranicí lesa, odkud není možný každodenní návrat do vesnice. Sám jsem v dobách kolektivního hospodaření v Bulharsku řadu mnohokrát viděl pást velká stáda ovcí právě nad horní hranicí lesa a hovořil s pastevci, kteří odtud sice mohli tu a tam docházet do vesnic, ležících mnoho set výškových metrů níže, nikoli však takto denně postupovat s celými stády. Šlo spíše o to, že se mléčné produkty nevyráběly přímo v místě košárů a pasteveckých kolib, ale nadojené

mléko bylo denně sváženo družstevníky do mlékáren nákladními auty. Bylo by proto dobré tuto informaci ještě upřesnit.

8. V případě „karačanských“ hrdinů Katsandonise (správně tato forma, nikoli Kačandonis), Karaiskakise a Liakatase by bylo zapotřebí uvést v poznámce alespoň malé biografické medailony. Nelze ovšem ani v jednom případě tvrdit, že šlo o „běžné zbojníky“, především Karaiskakis patřil k významným velitelům povstaleckého Řecka, Katsandonis opět bojoval proti Ali pašovi Janinskému.

9. Jen zcela na okraj, je nutno podotknout, že Leoš Janáček netvořil v Čechách, ale na Moravě (pokud chce autorka používat jednoslovné označení českých zemí, pak tedy doporučuji Česko).

Summa summárum, na závěr můžeme konstatovat, že Gabriela Fatková napsala práci, jež se bezesporu stane nepominutelnou nejen u nás, ale i ve světové antropologické balkanistice. Práci, jež by měla být co nejdříve vydána, a také přeložena do některého ze světových jazyků. Domnívám se, že po této konstataci je obvyklý a vyžadovaný závěr, že práce splňuje všechny požadavky kladené na disertaci, a doporučení, aby se stala podkladem obhajoby k získání vědeckého titulu Ph.D., celkem zbytečné.

Doc. PhDr. Václav Štěpánek, PhD.

Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity